ԱԼԵՔՍԱՆԴՐ ՄԽԻԹԱՐՅԱՆ
ՀՀ ԳԱԱ ՊԻ

ՀԽՍՀ ԱՐՏԳՈՐԾՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԱՅՐԵՆԱԴԱՐՁՈՒԹՅԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՄԱՆ ԳՈՐԾՈՒՄ ՀԵՏՊԱՏԵՐԱԶՄՅԱՆ ՏԱՐԻՆԵՐԻՆ

Հայրենական մեծ պատերազմի ավարտական փուլում, երբ կասկած չէր հարուցում պատերազմում Խորհրդային Միության վերջնական հաղթանակը, խորհրդային ղեկավարությունը քայլեր ձեռնարկեց երկրի արտաքին կապերն աշխուժացնելու, խորհրդային ազդեցությունն այլ երկրներում տարածելու ուղղությամբ: ԽՍՀՄ Սահմանադրության մեջ 1944 թ. կատարած փոփոխության համաձայն՝ խորհրդային հանրապետությունները (այդ թվում՝ Խորհրդային Հայաստանը) ստանում էին արտաքին գործերի նախարարություն հիմնելու սահմանադրական իրավունք: Վերջինիս գործառույթները թեև խիստ սահմանափակ էին լինելու, այնուհանդերձ դա առաջադիմական երևույթ էր, իսկ Խորհրդային Հայաստանի պարագայում՝ նպաստելու էր նաև Հայրենիք-Սփյուռք կապերի զարգացմանն ու ամրապնդմանը:

Կազմավորման առաջին իսկ օրերից Խորհրդային Հայաստանի Արտաքին գործերի նախարարության առջև դրված էին քաղաքական մի շարք խնդիրներ: Դրանք առաջին հերթին առնչվում էին հայկական սփյուռքի գոյության, ինչպես նաև երկրի արտաքին կապերի ընդլայնման հետ: Նախարարությունն իր առջև խնդիր էր դրել ամենից առաջ ուսումնասիրել հայկական գաղութների դրությունը[1]: Ինչպես հայտնի է, 40-ից ավելի երկրներում գոյություն ունեին հայկական գաղթօջախներ, որտեղ բնակվում էին 1 մլն-ից ավելի հայեր:

---

[1] Հայաստանի ազգային արխիվ (ՀԱԱ), ֆ. 326, ց. 3, գ. 4, թ. 4:

ՀԽՍՀ Արտաքին գործերի նախարարության գոյության առաջին շրջանում (1944–1947 թթ.) բավականին նյութեր հավաքվեցին հայկական գաղութների վերաբերյալ: Դա մի ժամանակաշրջան էր, երբ արտասահմանի հայերի մեջ նկատվում էր հայրենասիրական տրամադրությունների աճ, որն ամենից առաջ կապված էր Հայրենական մեծ պատերազմում ԽՍՀՄ-ի տարած հաղթանակի հետ:

Ընդառաջ գնալով հայության ցանկությանը՝ խորհրդային կառավարությունը 1945 թ. դեկտեմբերի 2-ին որոշում կայացրեց, որով արտասահմանի հայերին թույլատրվում էր տեղափոխվել Խորհրդային Հայաստան[2]: ԽՍՀՄ կառավարության որոշումը մեծ ոգևորություն առաջ բերեց սփյուռքահայերի շրջանում. այն բնորոշվեց որպես մարդասիրության մեծագույն դրսևորում: Արտասահմանյան շատ երկրներում տեղի էին ունենում հայկական մեծաթիվ հավաքներ, որոնց ժամանակ ստեղծվում էին ներգաղթի կազմակերպման տեղական կոմիտեներ (սկսվեց ներգաղթողների տեղափոխման համար անհրաժեշտ միջոցների հավաքումը):

Զանգվածային ներգաղթ կազմակերպելու և գաղութների վիճակին ծանոթանալու նպատակով հայ դիվանագետները գործուղվում էին արտասահմանում գործող ԽՍՀՄ դիվանագիտական ներկայացուցչություններ: 1946–1947 թթ. ԽՍՀՄ դեսպանատներ որպես խորհրդականներ գործուղվեցին Ն. Կ. Գասպարովը՝ Իրան, Ս. Տ. Գասպարյանը՝ Թուրքիա, Գ. Ա. Գրիգորյանը՝ ԱՄՆ, գործողումներ եղան նաև Սիրիայի և Լիբանանի ներկայացուցչություններ: Նույն տարիներին Ռումինիա, Բուլղարիա, Հունաստան, Սիրիա, Լիբանան, Իրան և Ֆրանսիա գործուղվեցին երկուական ներկայացուցիչներ՝ հայրենադարձություն կազմակերպելու նպատակով[3]:

---

[2] Նույն տեղում, թ. 11:
[3] Նույն տեղում, g. 2, q.161, թ. 3:

Միջազգային գրության սրվելու հետևանքով (կապված Սառը պատերազմի քաղաքականության հետ) փոխվեց դրությունը նաև հայկական գաղութներում: Հայկական գաղութներում դադարեց կամ կրճատվեց դեմոկրատական և հայրենասիրական հայկական կազմակերպությունների գործունեությունը: Այնուհանդերձ, չնայած Հ. Յ. Դաշնակցության հակախորհրդային քարոզչությանը, արտասահմանյան հայկական գաղութներում հայրենասիրաբար էին տրամադրված ԽՍՀՄ-ի և Խորհրդային Հայաստանի նկատմամբ, վերջինս դիտում էին որպես իրենց հայրենիք:

Հայկական գաղութներին օգնություն ցուցաբերելու համար դիվանագիտական ներկայացուցչություններն առաջարկում էին ամենից առաջ տեղեկություններ և նյութեր ուղարկել խորհրդային երկրի ձեռքբերումների վերաբերյալ՝ ժողովրդական տնտեսության զարգացման, մշակույթի, արվեստի, գիտության և կրթության բնագավառում, ինչպես նաև հայկական կինոֆիլմեր, հայերեն դասագրքեր, գեղարվեստական գրականություն, հայկական թերթեր և ամսագրեր: Առաջարկվում էր գաղութներ ուղարկել Խորհրդային Հայաստանի մշակույթի, գիտության և արվեստի բնագավառի ներկայացուցիչներ, ինչպես նաև ՀԽՍՀ ԲՈՒՀ-երում ուսումնառության վերցնել սփյուռքահայ երիտասարդների:

Հայկական գաղութներին օգնություն ցուցաբերելու և արտասահմանյան հայերի շրջանում Խորհրդային Հայաստանի ազդեցությունն ամրապնդելու գործում վճռական նշանակություն ունեցավ ԽՄԿԿ Կենտկոմի 1957 թ. հոկտեմբերին ընդունած որոշումը՝ արտասահմանյան հայերի շրջանում Հայաստանի ազդեցության ամրապնդման միջոցառումների վերաբերյալ[4]: Այս որոշումն իրականացնելու համար ՀԿԿ Կենտկոմը մշակեց սփյուռքահայերին օգնություն ցուցաբերելու մանրամասն ծրագիր:

---

[4] Նույն տեղում, ց. 1, գ. 327, թ. 4–5:

Հայկական համապատասխան կազմակերպությունները (Արտասահմանյան երկրների հետ մշակութային կապերի կոմիտե (ԱՕԿՍ), Մշակույթի, Լուսավորության նախարարությունները, ռադիոկոմիտեն և այլն) ակտիվացրեցին իրենց գործունեությունն արտասահմանում գտնվող հայերին օգնելու նպատակով: Բավական մեծ չափով նյութեր և տեղեկություններ ուղարկվեցին Խորհրդային Հայաստանի ԵԽՍՀՄ-ի ձեռքբերումների մասին:

Մշակույթի և գիտության բնագավառի հայ ներկայացուցիչներ ուղարկվեցին Կիպրոս, Հունաստան, Եգիպտոս, Լիբանան, Իրաք, Սիրիա: Գեսպանություններից Հայաստանի Արտաքին գործերի նախարարություն եկած տեղեկությունների համաձայն՝ դա տվել է դրական արդյունք և նպաստել արտասահմանում բնակվող հայերի շրջանում խորհրդային ազդեցության ամրապնդմանը: Սփյուռքահայերի շրջանում մեծ ոգևորություն առաջացրեց առաջադեմ երիտասարդությունից տարեկան 20 հոգու Խորհրդային Հայաստանի ԲՈՒՀ-եր ընդունելու վերաբերյալ որոշումը[5]:

Սկսած 1948 թվականից՝ ՀԽՍՀ Արտաքին գործերի նախարարությունը մեծ ուշադրություն էր դարձնում նաև հյուպատոսական հարցերին (ներգաղթողների մուտքի փաստաթղթերն օրինականացնելուն, աշխատանքային ստաժի, կրթության, ամուսնական կարգավիճակի, ունեցվածքի, ժառանգության և այլնի վերաբերյալ): Հյուպատոսական հարցերի վերաբերյալ Խորհրդային Հայաստանի Արտաքին գործերի նախարարությունն ակտիվ գործունեություն է ծավալել Խորհրդային Միության ԱԳՆ-ի համապատասխան բաժինների, արտասահմանում խորհրդային դեսպանատների, ներկայացուցչությունների, գլխավոր հյուպատոսությունների, ինչպես նաև Խորհրդային Հայաստանի սոցիալական ապահովության մարմինների հետ:

---

[5] Նույն տեղում, թ. 5–6:

Այդ հարցերով զբաղվելիս նախարարությունը հանդիպում էր նաև շատ դժվարությունների և խոչընդոտների: Մի շարք երկրներ պարբերաբար ուշացնում էին նման փաստաթղթերը ժամանակին տրամադրելը, կամ էլ հրաժարվում էին տրամադրել դրանք, ինչն էլ մեծ դժվարություն էր առաջացնում ներգաղթողների գործերի օրինականացման հարցում: Այդ խնդրում օգտակար էր ԽՍՀՄ ԱԳՆ-ի իրավասության շրջանակի ընդլայնման վերաբերյալ որոշումը: 1961 թ. Խորհրդային Հայաստանի արտգործնախարարությունն իրավունք ստացավ հյուպատոսական հարցերով անմիջական կապ հաստատել արտասահմանում խորհրդային դեսպանների և ներկայացուցչությունների հետ՝ առանց ԽՍՀՄ ԱԳՆ-ի միջամտության: Այս որոշումը բավականին արագացրեց արտասահմանից նշված փաստաթղթերի ստացման գործընթացը:

Հայկական գաղութների իրավիճակի ուսումնասիրման, ինչպես նաև հայկական գաղութներում խորհրդային կառավարության ազդեցության ամրապնդման նպատակով Արտաքին գործերի նախարարությունը դեռևս 1959 թ. ԽՍՀՄ ԱԳՆ-ի ղեկավարության միջոցով հասավ նրան, որ կապիտալիստական երկրներում հավատարմագրված խորհրդային դեսպանությունները և ներկայացուցչությունները կարգադրություն ստացան Խորհրդային Հայաստանի Արտաքին գործերի նախարարություն տեղեկություններ ուղարկել հայկական գաղութների վերաբերյալ: 1960–1961 թթ. ընթացքում Նախարարություն ուղարկվեցին բազմաթիվ տեղեկություններ հայկական գաղութների վերաբերյալ: Համապատասխան մարմինների միջոցով նախարարությունը կարողացավ օգնություն ցուցաբերել արտասահմանում գտնվող հայերին և հայկական կազմակերպություններին:

1953–1961 թթ. ընթացքում տարբեր երկրներից հայրենիք վերադարձան մոտ 4 հազար հայեր: Անհատական հայրենադարձության հարցերը լուծելու համար Խորհրդային Հայաստանի Մինիստրների խորհրդին կից ստեղծվեց հայերի հայրենադար-

ձությունի կոմիտե: Վերջինս միայն 1961 թ. դումարել է 9 նիստ, որտեղ քննարկվել է 202 հայ ընտանիքների դիմումները՝ հայրենիք վերադառնալու վերաբերյալ: Կոմիտեն թույլատրել է մուտք գործել Խորհրդային Հայաստան 151 ընտանիքների (514 հոգի), այդ թվում՝ 81 ընտանիք Իրանից, 6՝ Իրաքից, 17՝ Եգիպտոսից, 20՝ Լիբանանից, 2՝ Բուլղարիայից, 5՝ Հունաստանից, 2՝ Ռումինիայից, 11՝ Արգենտինայից, 2՝ ԱՄՆ-ից, 1՝ Եթովպիայից, 1՝ Ֆրանսիայից: Կոմիտեն տարբեր պատճառներով մերժել է 51 ընտանիքների (255 հոգի) հայրենիք տեղափոխվելու վերաբերյալ դիմումները: Այդ ընտանիքներին հայրենիք վերադառնալու արգելման հիմնական պատճառը կայանում էր նրանում, որ նրանց հարազատները չունեին բավարար բնակմակերես ներգաղթողներին տրամադրելու համար, համապատասխան կազմակերպությունները նույնպես նման հնարավորություն չունեին[6]:

Հայկական գաղութների ներկայացուցիչները 1961 թ. ԽՄԿԿ գլխավոր քարտուղար Ն. Ս. Խրուշչովի հետ հանդիպման ժամանակ հարց բարձրացրեցին հայրենադարձությունը շարունակելու վերաբերյալ: Ընդառաջ գնալով այդ խնդրանքներին՝ երկրի իշխանությունները թույլատրեցին 1961 թվականից կազմակերպել զանգվածային նոր հայրենադարձություն Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրներից, Ամերիկա աշխարհամասից:

1961–1965 թթ. ընթացքում նախատեսվում էր կազմակերպել 40 հազար հայերի հայրենադարձություն՝ Սիրիայից, Լիբանանից, Եգիպտոսից, Իրանից, Թուրքիայից, Իրաքից, Ուրուգվայից և Արգենտինայից: Հանրապետությունում նախապատրաստական ակտիվ աշխատանքներ էին ընթանում արտասահմանից վերադարձող հայերի առաջին խմբերին ընդունելու և տեղավորելու ուղղությամբ: Այդ կապակցությամբ ստեղծվել էր նաև կառավարական հանձնաժողով: Հանձնաժողովը, արտասահմանի հայերին ընդունելու հարցերով զբաղվող կոմիտեն, ինչպես նաև

---

[6] Նույն տեղում, թ. 6–7:

ՀԽՍՀ արտադրծնախարարությունը սերտ կապեր էին պահպանում խորհրդային արագործնախարարության հետ՝ հայրենադարձության ե. արտասահմանյան երկրներ ԽՍՀՄ Մինիստրների Խորհրդի ներկայացուցիչներ ուղարկելու հարցերի շուրջ: Նման ներկայացուցիչների հիմնական նպատակն էր տեղում իրավիճակի ուսումնասիրումը և հայրենադարձության կազմակերպումը[7]:

ՀԽՍՀ Մինիստրների խորհրդի կողմից երկուական ներկայացուցիչներ էին ուղարկվելու հայերի զանգվածային ներգաղթը կազմակերպելու նպատակով: 1962–1966 թթ. նման ներկայացուցիչներ ուղարկվեցին Իրան (Գ. Տ. Գևորգյան), Արաբական Միացյալ Էմիրություններ (Գ. Մ. Մարտիրոսյան, Ա. Կ. Իսկանդարյան), Հունաստան (Հ. Հ. Մելքոնյան, Մ. Խ. Ջամչյան), Կիպրոս (Ե. Կ. Հովհաննիսյան, Հ. Ս. Շահինյան)[8] և Սիրիայի Արաբական Հանրապետություն (Գ. Ա. Փահլևանյան, Ա. Կ. Նանագուլյան)[9]:

Հայ դիվանագետները և ՀԽՍՀ Մինիստրների Խորհրդի ներկայացուցիչները մեծ աշխատանք կատարեցին արտասահմանյան հայկական գաղութների հետ կապ հաստատելու գործում: Համաձայն ՀԽՍՀ Մինիստրների խորհրդի 1961 թ. նոյեմբերի 29-ի թիվ 560 որոշման՝ «Ժամանելով տվյալ երկիր՝ Խորհրդային Հայաստանի ներկայացուցիչներն անցնում էին իրենց պարտականություններին ԽՍՀՄ դեսպանություններում կամ հյուպատոսություններում: Ներկայացուցիչների առջև դրված խնդիրները հետևյալն էին, պարզել՝

ա) հայերի թիվը երկրում, նրանց տեղաբաշխումը քաղաքներում և մարզերում, սոցիալական կազմը

բ) հայերի տնտեսական վիճակը, զբաղվածության տեսակը, կյանքի մակարդակը (տալ քաղաքում բնակվող ժողովրդի և ազգային փոքրամասնությունների հետ համեմատական պատկերը)

---

[7] Նույն տեղում, թ. 7:
[8] Նույն տեղում, գ. 335, թ. 1–2:
[9] Նույն տեղում, գ. 370, թ. 1:

ղ) հայերի քաղաքական և իրավական վիճակը, ինչ քաղաքական և սոցիալական իրավունքներից են օգտվում և ինչ սահմանափակումների են ենթարկվում, կառավարական մարմինների վերաբերմունքը հայերի նկատմամբ: Ինչպիսին է հայկական գաղութի վիճակը և ստատուսը տվյալ քաղաքում

դ) քաղաքական կուսակցությունները, խմբավորումները և հոսանքները հայկական գաղութում (նրանց մասսայականությունը, ազդեցությունը, հեղինակությունը), այդ կուսակցությունների և խմբավորումների ծրագրերը, նրանց վերաբերմունքը ԽՍՀՄ-ին և ՀԽՍՀ-ին: Այդ կուսակցությունների, նրանց առաջնորդների ե. խմբերի միջև եղած հարաբերությունները: Այդ կուսակցությունների և խմբավորումների կապերը կառավարության հետ և դրանց մասնակցությունը երկրի քաղաքական կյանքին

ե) հայկական մամուլը, տպագրվող թերթերի և ամսագրերի անունները և քանակը, դրանց քաղաքական և կուսակցական ուղղվածությունը

զ) հայկական եկեղեցու դերը և գործունեությունը, նրա ազդեցությունը, կապը տեղական իշխանության հետ: Եկեղեցու հարաբերությունները ԽՍՀՄ-ի, Հայաստանի և Էջմիածնի հետ

է) հասարակական, մշակութային, բարեգործական և այլ հայկական կազմակերպությունների գոյության մասին, նրանց անվանումը, գտնվելու վայրը և բնութագիրը, հարաբերությունները Խորհրդային Հայաստանի հետ, գրադարանի, տպագրության և այլ մշակութային օբյեկտների առկայությունը, ազգային դրականության և արվեստի վիճակը (նշանավոր գրողներ, դերասաններ և այլն), նրանց կապը Հայաստանի հետ

ը) դպրոցների վիճակը, դասավանդման լեզուն, հայերենի դասավանդումը

թ) հայկական խմբերի հարաբերությունները ԽՍՀՄ-ի և Խորհրդային Հայաստանի հետ

ժ) ազգային ունեցվածքի մասին (անշարժ և շարժական), կապակները, տարբեր ֆոնդերը, որ կազմակերպություններում են պահվում այդ միջոցները: Ֆոնդերի և կապակների գումարի չափը և հնարավորությունը դրանք Խորհրդային Հայաստանի և հայերի ներգաղթի օգտին օգտագործելու համար

ի) հասարակության տարբեր խավերի վերաբերմունքը հայերի՝ Խորհրդային Հայաստան տեղափոխվելու նկատմամբ

լ) հայ հասարակական կազմակերպությունների և ներգաղթողների ֆինանսական ներդրումը ներգաղթի կազմակերպման գործում»[10]:

Վերը նշված հարցերով զբաղվող ներկայացուցիչները սերտ հարաբերություններ էին հաստատում ԽՍՀՄ դեսպանությունների և հյուպատոսությունների հետ: Այս հարցերի ուսումնասիրության աղբյուր էին հանդիսանում տվյալ քաղաքում Խորհրդային Միության դեսպանության և հյուպատոսության տեղեկությունները հայկական գաղութի մասին, հայկական առաջադիմական կազմակերպությունների և հայկական մամուլի նյութերը, անձնական հանդիպումները «հակախորհրդային և առաջադիմական» հայ գործիչների հետ:

Խորհրդային Հայաստանի ներկայացուցիչների հիմնական խնդիրը պետք է լիներ տվյալ երկրում բնակվող հայերին ծանոթացնել խորհրդային երկրի արդյունաբերության, գյուղատնտեսության, առողջապահության, արվեստի, գիտության և գրականության ոլորտների ձեռքբերումների և Խորհրդային Հայաստանի տնտեսության զարգացման յոթամյա ծրագրի հետ: Համաձայն ԽՍՀՄ դեսպանությունների և հյուպատոսությունների հետ նախապես ձեռք բերված համաձայնության՝ Խորհրդային Հայաստանի ներկայացուցիչները կարող էին ելույթ ունենալ հայկական կազմակերպությունների, գաղութների, ԽՍՀՄ դես-

---

[10] Նույն տեղում, գ. 299, թ. 1–2:

պանությունների և հյուպատոսությունների կողմից կազմակերպվող ընդունելությունների ժամանակ:

Ժամանելով տվյալ երկիր՝ ՀԽՍՀ ներկայացուցիչները կազմում էին ներգաղթող հայերի ցուցակը՝ նշելով նրանց ազգանունը, անունը, հայրանունը, սեռը, մասնագիտությունը և այլն: Այդ ցուցակում առաջնահերթ ընդգրկվում էին այն մարդիկ, ովքեր ունեին Խորհրդային Հայաստանի տնտեսության համար օգտակար արտադրողական մասնագիտություն: ՀԽՍՀ ներկայացուցիչներն ընդունում էին ներգաղթել ցանկացող հայերից ԽՍՀՄ տարածք մուտք գործելու գրավոր դիմումներ՝ ստորագրված ընտանիքի 16 տարեկանը լրացած բոլոր անդամների կողմից՝ նշելով քաղաքը և մարզը, ուր պերք է ժամաներ ներգաղթող ընտանիքը: Ներկայացուցիչները ԽՍՀՄ դեսպանատների և հյուպատոսությունների օգնությամբ պետք է օգնեին վերադարձող հայերին օրինականացնել բոլոր իրենց փաստաթղթերը (աշխատանքային ստաժի, ծննդյան, կրթության, ամուսնության և այլն): Ներկայացուցիչներն աշխատանքներ էին տանում ներգաղթող հայերի շրջանում, որպեսզի նրանք իրենց ունեցվածքն անձամբ տեղափոխեն (խորհրդային կառավարության որոշումով ներգաղթողներից մաքսային հարկեր չէին գանձվելու): Ներգաղթող հայերին տրվելու էին խմբային վիզաներ (40–50 հոգու համար), ներգաղթողների շարքերից ընտրվում էր մեկ հոգի, որը պետք է պատասխանատու լիներ խմբի կարգապահության և կարիքների համար Բաթումի նավահանգիստ հասնելու ճանապարհին: Քարավանների և խմբերի ղեկավարները նշանակվում էին արտասահմանում գործող ՀԽՍՀ ներկայացուցիչների կողմից:

Ներգաղթելու իրավունք չէին ստանում այն ընտանիքները, որոնք կազմված էին տարեց մարդկանցից, անաշխատունակ ամուսիններից: Այն ամուսիններին, որոնցից մեկը հայ չէր, չէր թույլատրվում նաև ընտանիքների մասնակի տեղափոխում, արգելված էր մուտքը նաև դաշնակցականների համար:

Խորհրդային դեսպանությունների, հյուպատոսությունների և տեղական կառավարման մարմինների համաձայնությամբ ներկայացուցիչները ստեղծում էին Կենտրոնական և տեղական կոմիտեներ՝ ներգաղթող հայերին աջակցություն ցուցաբերելու համար: Այդ կոմիտեների շարքերում ընդգրկվում էին սփյուռքահայ նշանավոր գործիչներ[11]:

1962 թ. Հայաստանի արտգործնախարարությունը շարունակում էր ուսումնասիրել և նյութեր հավաքել հայկական գաղութների վերաբերյալ: Կապված արտասահմանից հայերի մասսայական հայրենադարձության կազմակերպման հետ՝ ավելի էին ակտիվացել հայկական առաջադիմական և ժողովրդական կազմակերպությունների շփումները Խորհրդային Հայաստանի հետ: 1962 թ. հայկական բազմաթիվ գաղութներից հայրենիք էին այցելել հայտնի հայ գրողներ, ուսուցիչներ, դերասաններ և հասարակական գործիչներ: Որոշ երկրներում, որտեղից նախատեսվում էր զանգվածային հայրենադարձություն կազմակերպել, Խորհրդային Հայաստանի կառավարության պաշտոնական ներկայացուցիչների հայտնվելն ավելի ուժեղացրեց հայերի հայրենասիրական տրամադրությունները[12]: 1962 թ. ԱՕԿՍ-ը, ինչպես նաև հայկական այլ կազմակերպություններն ավելացրել էին գաղութներին ցուցաբերվող օգնությունը: Հայաստանի և Խորհրդային Միության ձեռքբերումների վերաբերյալ բազմաթիվ նյութեր ու տեղեկություններ ուղարկվեց հայկական գաղութներ: 1962 թ. հայկական գաղութներից ժամանեցին 15 ուսանողներ Խորհրդային Հայաստանի ԲՈՒՀ-երում սովորելու համար: Որոշում ընդունվեց 1963 թվականից ավելացնել հայկական գաղութներից ուսանողների ընդունելությունը ՀԽՍՀ բարձրագույն և մասնագիտական ուսումնական հաստատություններում՝ մինչև 70 հոգի: Ընդհանուր առմամբ, 1961–1965 թթ. ՀԽՍՀ ԲՈՒՀ-երում սովորում էին մոտ 100 հայ ուսանողներ

---

[11] Նույն տեղում, թ. 4–6:
[12] Նույն տեղում, թ. 7–8:

Սիրիայից, Լիբանանից, Եգիպտոսից, Իրաքից, Արգենտինայից, Ուրուգվայից, Բուլղարիայից[13]:

Հայկական գաղութներում մեծ հետաքրքրություն առաջացրեց Սիրիայից, Լիբանանից, Եթովպիայից, Կիպրոսից, Ֆրանսիայից և ԱՄՆ-ից հայ ուսուցիչների գործուղումը Հայաստան՝ վերապատրաստման կուրսերի մասնակցելու նպատակով, որը նույնպես խթան էր հանդիսանում Սփյուռքի հետ կապերն ամրապնդելու և ակտիվացնելու համար: Միևնույն ժամանակ ուսուցիչների վերապատրաստումն ակնհայտորեն նպաստում էր հայկական գաղութներում կրթական մակարդակի բարձրացմանը, որը նույնպես դրական երևույթ էր: Այդ պատճառով ՀԽՍՀ ԱԳՆ-ն նպատակահարմար է գտնում հաջորդ տարիներին ավելի լայն կիրառել հայկական գաղութներից ուսուցիչների հրավիրումը՝ վերապատրաստման կուրսերին մասնակցելու և նրանց մանկավարժական չափանիշները բարձրացնելու համար:

Այսպիսով, Խորհրդային Հայաստանի արտգործնախարարությունը հետպատերազմյան տարիներին մեծ աշխատանք կատարեց ինչպես զանգվածային, այնպես էլ անհատական հայրենադարձության կազմակերպման գործում: Հսկայական աշխատանք կատարվեց ներգաղթողներին օգնություն ցուցաբերելու և նրանց փաստաթղթերն օրինականացնելու համար: Հիմնական ուշադրությունն ուղղված էր արտասահմանում ապրող հայերի մեջ խորհրդային ազդեցության տարածմանը: Հարկ է նշել նաև, որ Խորհրդային Հայաստանի ԱԳՆ-ն, հիմնականում զբաղվելով արտասահմանում ապրող հայերի հետ կապեր հաստատելու խնդիրներով, արտասահմանում գործող խորհրդային դեսպանություններին և ներկայացուցչություններին ապահովում էր նաև ինֆորմացիոն-քարոզչական նյութերով:

---

[13] Նույն տեղում, ֆ. 1, ց. 46, գ. 327, թ. 1:

АЛЕКСАНДР МХИТАРЯН
ИИ НАН РА

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ МИНИСТЕРСТВА ИНОСТРАННЫХ ДЕЛ АРМ ССР В ДЕЛЕ ОРГАНИЗАЦИИ РЕПАТРИАЦИИ В ПОСЛЕВОЕННЫЕ ГОДЫ

РЕЗЮМЕ

Статья отображает деятельность Министерства иностранных дел Армянской ССР в период после Великой Отечественной войны. Министерство в своей деятельности стремилось сблизить армянские колонии с Советским Союзом и Советской Арменией, усилить советское влияние на зарубежных армян, содействовать укреплению патриотических чувств среди них. В своей деятельности МИД Армянской ССР уделяло большое внимание вопросам получения советского гражданства для репатриантов, а также вопросам въезда в СССР на постоянное место жительство. Велась обширная дипломатическая переписка с советскими посольствами и генконсульствами за границей. В этих вопросах министерство сотрудничало с Комитетом по приему и устройству возвращающихся из-за границы армян при Совете Министров Армянской ССР, а также с другими компетентными органами республики. Для установления более тесных контактов с зарубежными армянами, оказания армянским колониям необходимой помощи, а также установления дружественных отношений с другими странами было создано Армянское общество дружбы и культурной связи с зарубежными странами (АОКС).